

Rosa Congost

**NOMÉS UN CANVI D'ETIQUETES?
L'EMERGÈNCIA DELS HISENDATS A LA
SOCIETAT GIRONINA DE L'ANTIC RÈGIM**

A finals del segle XVIII es va començar a difondre a la regió de Girona, en diverses fonts, i sembla que més aviat que a la resta de Catalunya, una paraula que fins aleshores amb prou feines havia estat utilitzada en la documentació històrica com a etiqueta social, és a dir, com a etiqueta per definir un col·lectiu de persones, un grup social, en definitiva. Em refereixo a la paraula «hisendat». No podem dir que fos una paraula nova. En el seu registre castellà, es tractava d'una paraula que ja havia estat molt utilitzada. A la Corona de Castella, per exemple, els llibres del «mayor hacendado» van acompanyar els llibres del Catastro de Ensenada, una font preciosa per a l'estudi de la societat de mitjans segle XVIII. De fet, segurament avui, podríem fer la prova entre els assistents a aquesta conferència, es tracta d'una paraula que ens sona com a paraula pròpia de temps passats, antics. Vull dir que avui dia ningú no es defineix ni davant el notari ni davant l'opinió pública, com a hisendat. Tanmateix, a mitjans del segle XIX aquesta etiqueta s'havia revelat del tot exitosa, de manera que en la documentació i en la premsa de l'època trobem molts individus definits, sovint autodefinits, així. En posaré alguns exemples: la publicació en una impremta gironina d'un petit llibre titulat «Cuatro palabras a los señores hacendados», el 1853, o alguns articles publicats a la premsa empordanesa i gironina de mitjans segle XIX. No és estrany, doncs, que els historiadors hàgim utilitzat i assumit aquesta etiqueta per descriure el grup social que la reivindicava. Així, per exemple, Montserrat Moli, en la seva tesi sobre la desamortització de Mendizábal a la província de Girona, remarca la importància dels hisendats entre els compradors de finques¹.

Explico això perquè quan jo vaig redactar la meua tesi doctoral, a finals de la dècada dels vuitanta, la consulta de la documentació, sobretot de la documentació notarial de la primera meitat del segle XIX, m'havia familiaritzat tant amb la paraula, a còpia de llegir-la, que em va semblar que no calia explicar-la². Va ser uns anys després quan vaig descobrir que, de fet, els seus orígens eren recents. La paraula havia començat a utilitzar-se a la regió de Girona a finals del segle XVIII i s'havia estès durant la primera meitat del segle XIX³. Aquesta dada és especialment interessant i serà la que permetrà organitzar la xerrada d'avui entorn de dues circumstàncies: la primera, la de trobar-nos davant un fet com és l'aparició d'una etiqueta nova en la documentació, que passa poques vegades, i que no pot deixar indiferent l'historiador social, sobretot quan el canvi no es constata només en la documentació oficial, sinó que hi ha evidències que estem assistint a un canvi en la manera d'autoidentificar-se d'un col·lectiu. Moltes vegades, en la història, les coses canvien sense que canviïn les paraules que les descriuen. Però quan el canvi social és revelat per un canvi en les paraules utilitzades, seria especialment greu, em sembla, no concedir especial atenció al fenomen. La segona circumstància fa referència al període en què es produeix el canvi assenyalat, que és justament un període de grans transformacions socials, econòmiques i polítiques, el període que la historiografia ha batejat com a «crisi de l'antic règim» i «revolució liberal». Per analitzar aquest període, els historiadors han utilitzat certament etiquetes socials per definir-ne els seus principals protagonistes. Les més utilitzades han estat la de «noblesa», per definir la classe social –o, si voleu, l'estament– que perd poder

i la de «burgèsia», per definir el grup o la classe social que es troba en fase ascendent. No en va la revolució liberal també ha pogut ser anomenada revolució burgesa. On se situen els hisendats? La paraula en si mateixa, que avui ens sona arcaica, semblaria situar-los en situació descendent. Però la novetat de la seva aparició i la seva consolidació convida a situar-los en el conjunt dels grups ascendents. El que és segur és que es tracta d'un grup que veu la necessitat d'autodefinir-se i, per tant, que adquireix protagonisme, en els moments claus de la crisi de l'antic règim i la revolució liberal.

Aquestes dues circumstàncies, unides, ofereixen una excel·lent oportunitat als historiadors de la regió per respondre a una altra de les qüestions que durant anys han ocupat i preocupat el conjunt de la historiografia peninsular sobre el paper dels propietaris de la terra, de vegades classificats com a «burgèsia agrària», en els canvis polítics del segle XIX. Per a alguns, l'expressió «burgèsia agrària» és poc afortunada, perquè consideren que la burgesia, per definició, ha de ser urbana i lligada als interessos comercials i industrials. Donen suport a aquesta posició aquells historiadors que parteixen de la idea que els propietaris agraris van alinear-se majoritàriament amb les posicions carlines i van combatre les liberals. Per a d'altres, en canvi, la revolució liberal, pel fet que dictava un conjunt de mesures clarament lligades a la terra, forçosament havia de donar veu i protagonisme al grup dels propietaris agraris. Encara hi hauria una tercera línia d'investigació, que considera que la forma com es va fer la revolució liberal a Espanya va tenir com a efecte negatiu el fet de convertir a burgesos comercials i industrials en burgesia rendista -una expressió que ve a ser sinònima de burgesia

agrària- i per tant, en la seva opinió, en un grup social poc interessat en els canvis globals i modernitzadors del país.

La força d'aquesta darrera posició, al costat de la primera, no és negligible, i es pot comprovar quan es constata, en la visió historiogràfica dominant del país, la fortalesa de la idea que el motor del canvi es troba a les ciutats i en les activitats no agràries. En aquest sentit, el fet de donar especial protagonisme als hisendats com a elements actius en els moments de canvi social i polític de la primera meitat del segle XIX qüestiona seriosament aquesta imatge, ja que permet presentar-los com a un grup especialment interessat a liderar o a afrontar els canvis que s'estan preparant en aquella societat. Això és el que defensem que va passar en una societat com la gironina, essencialment agrària, però no per això estàtica ni immòbil, en aquesta xerrada.

1. En els orígens: el sorgiment d'una etiqueta nova per definir un dels grups socials dominants de la Catalunya de l'antic règim. L'impacte de la Guerra Gran en el camp gironí.

El 1793, quan va esclatar la Guerra Gran, és a dir la guerra contra el país veí, en plena Revolució Francesa, la paraula hisendat, com a etiqueta social, només havia aparegut esporàdicament en la documentació notarial o en alguns documents de l'època, com el *Diari de viatges* de Francisco de Zamora⁴. No era, per tant, una paraula del tot desconeguda, però potser no hagués assolit l'èxit que estem intentant interpretar sense l'impuls rebut en el context d'aquella guerra. En un escrit del 22 de maig del 1795, el tercer i darrer any del

conflicte bèl·lic, la Junta Militar de Catalunya, establerta a Girona, va reflexionar sobre els dos únics grups plebeus susceptibles de comprar Vales Reales i, per tant, contribuir a finançar la guerra, existents a Catalunya, en aquests termes:

«Dos son las Clases de Particulares que tienen dinero en especie, los Comerciantes, cuyos bienes consisten principalmente en el numerario, y los Hacendados que siguen su fortuna sin atraso; pero estos son muy pocos y los más solo tienen un reten para dos ó tres años, y algunos para los gastos de colocación de su familia, y estos se tienen por ricos en la Provincia, pero los de esta clase no emplearán voluntariamente el dinero físico en cambio de los Vales Reales, porque sienten desposeerse de él, no siendo ambiciosos del producto del quatro por ciento»⁵.

Uns mesos abans, el gener d'aquell mateix any la Junta havia fet una proposta de classificació i de taxació (en pesetes) dels veïns mascles majors de setze anys, mobilitzats per a la contesa. La Junta proposà de classificar els individus segons la seva riquesa, per tal d'exigir-los una taxa que havia d'ajudar a finançar la guerra. La classificació es faria per grups socioprofessionals i s'entenia que dins de cada grup podien haver-hi diferències considerables. La Junta de Girona, encarregada d'aplicar aquella proposta en el territori del seu corregiment, va proposar alguns canvis, la majoria dels quals, que no comentarem aquí, afectaven els grups intermedis. Respecte dels grups situats dalt de tot, la Junta proposava una certa equiparació entre els nobles i els hisendats. El motiu, aclaria, era que la principal diferència entre els dos grups, en aquest corregiment, no venia determinada per les diferències en el volum de la renda anual percebuda. La renda

mínima anual que se'ls suposava, en ambdós casos, era la mateixa: mil lliures. Es proposava que, en aquella ocasió, per cada miler de lliures, els hisendats paguessin quatre pessetes i els nobles una mica més, cinc pessetes. La dada és prou significativa, si tenim en compte que a la societat de l'Antic Règim la regla més aviat havia estat la contrària, ja que els nobles estaven exempts del pagament d'alguns impostos.

En el llistat de veïns resultant hi van aparèixer molts pocs nobles, només vuitanta-set i, en canvi, un nombre considerable d'hisendats, mil tres-cents seixanta-un. No tots els que van ser classificats amb aquesta etiqueta van ser considerats rics, perquè alguns van pagar taxes baixes, però sí que podem dir que els hisendats van representar la gran majoria d'entre els tres-cents un individus del Partit de Girona cridats a satisfer un mínim de quatre pessetes, entre els quals només vint responien a l'etiqueta de comerciants. Cal dir que la llista de 1795 no cobria la major part del territori de l'actual comarca de l'Alt Empordà, que en aquells moments estava ocupada pels francesos.

Les dades de 1795 van servir per confeccionar una nova llista, el 1800, la dels anomenats «pudientes» del partit de Girona. En aquesta ocasió, es tractava de la iniciativa d'una comissió, formada per membres de l'elit gironina, anomenada Junta de Descuento de Vales Reales⁶. S'havia creat per aplicar la Reial Cèdula de 1799, decretada amb l'objectiu de solucionar els greus problemes de la hisenda espanyola causats per la devaluació dels «vales reales», uns títols de deute públic. El que ens interessa d'aquesta comissió és la voluntat d'establir un llistat dels individus més ben situats des del punt de vista socioeconòmic, i, per tant, susceptibles de ser

considerats «elits» del corregiment de Girona, tenint en compte tant el seu nivell de riquesa com el seu nivell d'ingressos anuals. De fet, la llista és la reacció contra la manera habitual de fer repercutir aquell tipus de col·lectes administratives, que consistia a valorar sobretot el cadastre i no tant la renda. Aquesta és la decisió que van prendre els comissionats després d'algunes deliberacions:

«Acordaron que se regulase por Pudiente para pagar el Catastro con arreglo a la referida Real orden al que en renta, industria, ó comercio reúna diez mil reales catalanes, y que así se prevenga en los Pueblos que acuden a preguntarlo entregándoles las listas de los que están considerados en esta clase por las noticias que se tienen quedando encargados dos vocales de la Junta que turnarán por Semanas para formar dichas listas y prevenir a los Pueblos que cobren desde luego bajo el apremio que se les tiene cominado».

Havia canviat la moneda de compte, però els deu mil rals equivalien, més o menys, a les mil lliures de 1795. Per ser exactes, a 938,9 lliures. La llista de «pudientes» del partit de Girona de 1800 està composta per quatre-cents sis individus, o caps de família, que declaraven més de deu mil rals de renda anual. En aquesta llista no hi figura la referència socioprofessional, però gràcies a la de 1795 podem analitzar els seus membres des d'aquest punt de vista. El domini dels hisendats torna a ser notable. Eren vuitanta-un nobles, cent vuitanta-dos hisendats, quaranta-cinc advocats o notaris, trenta-sis comerciants o negociants i seixanta-dos d'altres oficis o d'ofici desconegut.

De l'anàlisi detallada d'aquesta llista, torna a quedar clar que els hisendats dominaven entre els rics del corregiment i

també que constituïen més un fenomen de la regió que de la ciutat. A la regió, sense comptar la ciutat, hi havia un total de tres-cents «puidentes», dels quals cinquanta-quatre eren nobles i cent seixanta-sis hisendats; és a dir, els nobles i hisendats representaven prop d'un 75%. El percentatge era força més baix, un 40%, a la ciutat de Girona, però aquí el percentatge de professionals del dret, prop d'un 25%, enfront de només un 8% de comerciants, també tradueix la força de la riquesa i dels negocis lligats a la terra a la capital gironina.

Però l'impacte de l'etiqueta en el món urbà és indiscutible. Entre les dues dates, la presència de la paraula hisendat en les proclames i les llistes confeccionades durant la Guerra Gran havia comportat, entre altres coses, la seva aparició com a etiqueta socioprofessional en els llibres del Cadastre de la ciutat de Girona el 1796. Coneixem així l'origen professional dels tretze casos de la primera generació d'hisendats de la ciutat de Girona que tenim documentada. En els anys anteriors els mateixos individus havien aparegut, en els mateixos llibres, classificats com a comerciants, adroguers, farmacèutics i botiguers, en dues ocasions per a cada un d'aquests oficis, i com a flequer, serrador i argenter, en una ocasió. Tant aquesta classificació com les dues llistes de 1795 i 1800 responien a iniciatives de l'administració pública. És interessant constatar, tanmateix, que els personatges encarregats de confeccionar les llistes no eren funcionaris de l'Estat, sinó representants de la societat gironina, entre els quals jugaven un paper important els membres del col·lectiu que abans trobem definits com a pagesos i aquells anys havien passat a definir-se com a hisendats. És possible, doncs, que s'haguessin sentit còmodes o fins i tot que haguessin propo-

sat ells mateixos la nova etiqueta. Aquest punt és important, perquè els historiadors sabem que les etiquetes socials tenen un significat diferent si provenen de fonts oficials i administratives o si responen a la manera com s'autodefineixen les persones afectades. De fet, segurament no estariem parlant de l'èxit de l'etiqueta «hisendat», si no l'haguéssim seguit i comprovat, també, en la documentació notarial.

Tot i que s'han pogut trobar alguns casos esporàdics d'utilització de l'etiqueta en documents notariais anteriors, és també a partir de 1796, és a dir, just després de la Guerra Gran, que l'etiqueta inicia un procés lent però imparabile de difusió a les notaries del corregiment⁷. Els elements que permeten defensar que, en aquest cas, es tractava d'un procés d'autodefinició els trobem en els primers casos detectats. No va ser un sol notari, sinó diferents notaris, de diferents pobles i viles del corregiment de Girona, els que aquell mateix any van certificar que algunes de les persones contractants eren «hisendats». L'etiqueta en un primer moment no tenia una ortografia clara, el que també constitueix una prova de la seva novetat, i s'aniria estenent posteriorment com una gota d'oli, essent i cada vegada serien més nombrosos els que l'adoptarien.

L'estudi detallat dels cent primers individus que, a partir de 1796 apareixen com a hisendats en escriptures notariais permet comprovar que en la seva gran majoria, es tractava de persones que fins aquell moment s'havien definit, sovint davant del mateix notari, com a pagesos. Segurament es tractava de falsos pagesos, en el sentit que devia fer temps que no treballaven les seves terres, però durant anys, potser generacions, havien assumit la condició de pagesos sense massa problemes. Sembla evident, doncs, que la nova etiqueta re-

vela una presa de consciència de la posició superior que ocupaven en la societat respecte d'altres grups i, especialment, respecte del conjunt de la pagesia. A la llarga, membres de professions liberals, especialment del món del dret, i fins i tot nobles, també assumirien l'etiqueta. De fet, en els llibres de cadastre de la ciutat de Girona, les persones que fins al 1840 havien aparegut classificades com a «caballeros» i «gaudentes», i com a tals es trobaven exempts de pagar cadastre personal, van passar a ser classificades majoritàriament com a «hacendados» a partir del 1841. Cal dir que fins a aquella data, els llibres del cadastre havien agrupat els individus segons les «classes» a les quals pertanyien; a partir del 1841, els llibres canvien de format, i els noms dels caps de família apareixen llistats per carrers, posant darrera cada nom una professió. Els antics «caballeros» van passar a ser considerats hisendats, amb l'excepció de dos títols que es van mantenir, els del baró de Foixà i del marquès de la Torre. Això responia a la supressió, el 1840, de l'estatut de noblesa. Però una vegada més veiem que la societat s'havia avançat als canvis legals. I el fet de disposar d'una paraula nova va facilitar les coses. El que és segur és que la paraula no l'havien impulsat els membres de la noblesa que, en un primer moment, fins i tot l'havien rebutjada. Em refereixo al fet que, durant la Guerra Gran, alguns nobles s'havien negat a compartir amb els hisendats, per la seva condició de plebeus, la defensa de les portes de Girona.

Cal dir, en aquest punt, que també és prou significatiu que en el llibre de registres de títols de noblesa que es troba a l'Arxiu de la Ciutat, que durant la primera meitat del segle XVIII encara havia recollit diverses peticions de pagesos rics per ser

enregistrats com a ciutadans honrats de Barcelona, després d'una època d'absència de notícies, hi aparegui, el 1803, la petició d'un individu, que fins aleshores s'havia definit davant els notaris com a pagès, per obtenir el títol d'hisendat.

2. Els hisendats en l'estudi dels dots més elevats de la regió de Girona (1768-1862).

Els hisendats que apareixen en la documentació notarial porten a terme activitats molt diverses, moltes d'elles relacionades amb les seves finques. Compren i venen terres, cedeixen terres en emfiteusi, arrenden masos, hipotequen terres, etc. Totes aquestes escriptures ens han ajudat a establir un perfil de la figura de l'hisendat al qual farem referència en la darrera part d'aquesta intervenció. Però abans ens entretindrem una mica en l'escriptura notarial que ens permet seguir les aliances matrimonials dels grups situats en la franja superior dels dots, entre els quals destacaren, com és d'esperar, els hisendats. Ja he dit abans que en el moment de redacció de la meva tesi doctoral, no havia prestat atenció a l'emergència de la nova etiqueta, però també que els hisendats s'hi havien fet presents. En aquell estudi vaig reparar en la importància dels dots femenins, com a signe dels nivells de riquesa dels grups socials i, per tant, com a via per caracteritzar els més rics d'una regió. Per això, vaig dedicar unes pàgines de la meva tesi a l'anàlisi i a l'estudi dels dots superiors a mil lliures. Els dos apartats que les incloïen, «Els dots, un signe de classe» i «L'evolució de les llegítimes», es trobaven inserits en el capítol «Els signes d'identificació» de la tercera part de la tesi, que portava per títol «Manifestació i força de la

classe propietària»⁸. En el primer apartat que he mencionat, que en seguia un altre on s'havien analitzat llistes dels majors contribuents, remarcava que les aliances matrimonials dels hisendats gironins, en trobar-se especialment dispersos en l'espai, difícilment es podien donar en una àrea geogràfica reduïda. De fet, era per això que Narcís Fages de Romà, després de recomanar als hisendats de la ciutat que residissin al camp, prop de la casa pairal, els tres mesos d'estiu, aconsellava als hisendats del camp que residissin a la ciutat als mesos «crusos» perquè així podrien facilitar les «aliances matrimonials» adequades. Pel que fa a l'evolució de les lligítimes, assimilades als dots, com a signe de l'evolució socioeconòmica de les famílies, em basava en les dades proporcionades per un hisendat de Girona, Miquel Heras de Puig, en un llibre publicat el 1852, que després l'Associació d'Història Rural va reeditar⁹. El llistat dels dots aportats per les filles de la família Heras permetia veure una evolució positiva des de la primera notícia, el 1417, on el dot havia consistit en seixanta-cinc lliures, fins a la darrera dada proporcionada, el 1845, en què el dot era de dues mil tres-centes lliures. La família Heras de Puig havia superat el llindar de les mil lliures el 1749; el 1735 el dot de la família havia estat situat en set-centes lliures. La cronologia és rellevant, perquè el 1749 encara no s'havia produït la pujada del preu del blat de la segona meitat del segle XVIII; per tant, el pas de set-centes a mil lliures semblava reflectir, bàsicament, una millora en el nivell de vida de la família.

En aquella ocasió, vaig defensar que els dots de més de mil lliures podien ajudar a definir el marc geogràfic més adequat per descriure una regió, en tant que permetia veure el

territori on operava i actuava la seva classe dominant. Arribava a la conclusió que la major part dels contribuents de més de sis-cents rals de 1836 casaven les filles amb dots superiors a mil lliures. La xifra de mil lliures semblava vàlida a tots els efectes. Així, vint anys després del darrer any del període estudiat, el 1882, en un congrés de juristes, Joaquim Cadafalch semblava considerar encara útil aquest llinar: «[...] no extrañará que, a juicio de la honrada gente del campo, se haya creído importante la dote de mil a cuatro mil libras»¹⁰. Per tenir una idea del que podia representar aquesta quantitat a finals del segle XVIII pot ser oportú recordar, tal com acabem de veure en les llistes confeccionades el 1795 i el 1800, que en el moment de redactar aquell treball encara no coneixia, que aquestes llistes situaven el nivell de les classes riques en la renda anual de mil lliures. Dotar una filla amb un dot d'aquesta quantitat volia dir una certa capacitat d'estalvi dels pares de les núvies i un ajut considerable per a l'inici de la nova família, que solien rebre nuvis que, en termes generals, atès l'alt nivell d'endogàmia social d'aquella època, es trobaven en condicions de garantir una renda anual no inferior a aquella quantitat.

En aquell treball, que vaig realitzar fa trenta anys, vaig analitzar les dades de tots els dots que havien superat les mil lliures en els capítols matrimonials enregistrats en els oficis d'hipoteques de la regió de Girona entre 1768 i 1862. Les dades recollides em van permetre seguir l'evolució dels dots d'un total de tres-cents dinou famílies inicialment riques; d'aquestes, només en quaranta-cinc casos vaig detectar, en el període considerat, una disminució del valor dels dots. Les altres dues-cents setanta-quatre famílies havien experimen-

tat un augment considerable: en cent cinquanta-un casos s'havien doblat els valors; en setanta-nou s'havien triplicat i en quaranta-dos s'havien quadruplicat.

Unes dècades després, la represa d'aquelles dades m'ha permès corroborar la importància de la terra per a aquells que sens dubte constituïen l'elit de la regió. És clar que la validesa de l'exercici depèn, d'una banda, de si l'hàbit d'estendre capítols matrimonials s'havia escampat en tots els grups socials benestants i de l'altra, de la lectura que fem de les etiquetes que apareixen en la documentació. Sobre el primer punt, nombroses evidències permeten donar una resposta afirmativa. Per tant, centrarem el nostre comentari en l'anàlisi de les etiquetes –dels nuvis i dels pares de les núvies– que denoten un estatus rendista dels seus detentors. Eren aquestes: «nobles», «pagesos» i «hisendats», i encara hi hem d'afegir la de «propietaris», que és una nova nomenclatura que apareix a les dècades centrals del segle XIX.

En primer lloc, hem de dir que les diferències segons si observem els oficis dels pares de les núvies o dels nuvis són significatives. Aparentment, l'estudi dels oficis dels pares de les núvies és el que ens permet identificar quins són els oficis, professió o status socials més ben situats en el conjunt de la societat. Eren ells qui dotaven les filles amb dots elevats. Ara bé, els estudis sobre els capítols matrimonials mostren que els germans hereus d'una família, quan actuaven com a nuvis, rebien quantitats força més elevades que els dots que rebien les seves germanes en el moment de formalitzar els seus capítols¹¹. Per entendre'ns, l'entrada de dues mil lliures en concepte de dot a casa de l'hereu podia ajudar a pagar dos dots de mil lliures de dues germanes cabaleres. En la com-

posició dels nuvis hereus que rebien dots de mil lliures podien haver-hi fàcilment membres de famílies que dotaven les seves filles amb una quantitat inferior. No és estrany, doncs, que el percentatge d'efectius que no són ni membres de la petita noblesa ni membres de grups relacionats amb la terra sigui gairebé sempre, però sobretot a partir de finals del segle XVIII, major en el cas dels nuvis que en el cas dels pares de les núvies. Es tractaria de famílies prou ben situades com per ser receptores de dots de mil lliures però no prou per figurar entre les famílies capaces de proporcionar aquesta quantitat a les seves filles, que eren dotades amb quantitats inferiors.

L'estudi permet resseguir l'aparició de l'etiqueta «hisendat» d'una manera complementària a com ho havíem fet abans. En la documentació històrica de la regió de Girona l'etiqueta «pagès» havia servit durant segles per diferenciar els propietaris del domini útil d'algun o alguns masos del que podríem considerar la «petita pagesia» i «camperolat», que rebien el nom de «treballador». Entre els pagesos, però, podien haver-hi tant propietaris de masos com masovers. Evidentment, els dots més elevats corresponien a propietaris de diversos masos i alguns inventaris *post mortem* confirmen que es tractava de pagesos que devien haver deixat de treballar la terra. Si només haguéssim mirat els percentatges de nuvis i de pares de núvies que apareixen com a «pagesos», podríem haver tingut la impressió d'assistir a una disminució del nombre d'individus d'aquest grup social. Però seria un error, ara que sabem que molts dels pagesos rics havien passat a autoanomenar-se, en els documents notariais, al llarg del període considerat, hisendats. La disminució del percentatge dels nuvis classificats com a oficis no relacionats amb

la terra també podria ser enganyós en el mateix sentit. Com hem dit, l'estudi de l'origen i l'evolució de la paraula hisendat en la documentació notarial permet comprovar que amb el temps l'etiqueta va ser adoptada per membres de professions liberals, comerciants i fins i tot petita noblesa. A partir de la dècada dels anys trenta del segle XIX, l'etiqueta de «propietari» també jugaria un paper semblant, en el sentit que aplegava membres procedents d'activitats diverses, si bé els dots d'aquestes famílies acostuarien a ser més baixes.

Abans hem dit que els discursos historiogràfics tradicionals havien vist el període que estem estudiant com un període de decadència de la noblesa. Semblaria corroborar aquesta idea el declivi en termes percentuals (i també, de fet, en termes absoluts) del membres de la petita noblesa entre els dots superiors. Hem de dir que sota aquest epígraf hem agrupat títols molt diferents: cavallers, ciutadans honrats de Barcelona, ciutadans honrats de Girona, cognoms amb «de», dons, familiars del sant ofici de la inquisició, nobles o privilegiats militars. La majoria d'aquests títols havien estat sol·licitats i adoptats per famílies d'origen pagès. Al llarg del període, la mediana dels dots donats i rebuts pels membres d'aquest grup es manté força similar, entorn de les quatre mil lliures al grup dels hisendats. En tractar-se d'un grup del qual sabem que pràcticament totes les seves filles figuren en el nostre llistat, perquè és difícil imaginar una filla noble dotada amb una suma inferior a les mil lliures, val la pena entretenir-nos a veure les seves aliances matrimonials.

És interessant comprovar, en primer lloc, que el nombre de núvies provinents de la petita noblesa és força més elevat que el nombre de nuvis –majoritàriament hereus– que dispo-

saven d'aquests títols. Per aquesta raó, en principi, i fins i tot sense moure'ns de la regió, aquests no haurien hagut de tenir massa problemes per emparentar amb filles del mateix estament. Tanmateix, els nuvis membres del que hem anomenat «petita noblesa» només es casen majoritàriament amb filles d'aquest grup social en els dos primers decennis del període, fins al 1788. En aquests mateixos decennis i els següents, durant el període en què l'etiqueta «hisendat» encara no s'havia estès, alguns nobles titulats no van tenir cap problema a casar-se amb filles de pagesos, encara que no els acompanyés cap títol, però allà on es veu més clarament la complicitat entre els dos grups socials és en l'elevat nombre de filles de la petita noblesa casades amb nuvis pagesos, la majoria d'ells hereus. Molts d'aquests nuvis, durant el període, van passar a dir-se «hisendats».

Els hisendats constitueixen l'altre grup, juntament amb la noblesa, que les nostres llistes permeten analitzar íntegrament, ja que l'etiqueta semblava haver nascut per designar els membres de la classe propietària -fossin quins fossin els seus orígens- que dotaven les filles amb dots superiors a les mil lliures. Cal pensar, doncs, que no hi havia filles d'hisendats dotades amb menys de mil lliures. Eren els únics, també, que podien competir en el mercat matrimonial de la petita noblesa, pel que fa a les quantitats dels dots, ja que la mediana dels dos grups era de quatre mil lliures. Era diferent el cas dels propietaris, la nova etiqueta que s'expandiria força més tard que la dels hisendats, a les dècades centrals del segle XIX, i que solia servir per designar famílies amb dots més reduïts, dels quals només hem considerats els que superaven les mil lliures.

El que m'interessa remarcar és que hauria estat un error estudiar l'evolució dels dots de la pagesia benestant només a partir de l'evolució dels dots que apareixien sota cada etiqueta social, tant dels nuvis com dels pares de les núvies, sense tenir en compte l'aparició de les noves etiquetes. L'alt nombre d'hisendats a mitjans segle XIX entre els dots elevats de la regió no és contradictori amb la davallada experimentada, en termes quantitativs, pels dots d'aquells que van continuar identificant-se com a pagesos en la documentació ni amb la davallada, en nombre d'efectius, de la petita noblesa, ni tampoc amb una suposada estabilitat dels grups no agraris, que potser no va ser tal. El que és segur en tots els casos, és que l'èxit de la paraula hisendat reflecteix sobretot la importància de les rendes de la terra en aquella societat. Aquesta evidència, si bé ens podria arribar a fer dubtar de trobar-nos davant d'un canvi social rellevant; si el que busquem són proves d'un canvi radical de les fonts de riquesa d'una societat, és la que ens porta a dedicar la darrera part de l'exposició a reflexionar sobre els hisendats en terme de classe social dominant, cosa que vol dir preguntar-nos sobre la seva manera d'obtenir la renda que els permetia definir-se com a classe rendista o, el que ve a ser el mateix, sobre la manera de relacionar-se amb els grups que treballaven la terra, i també sobre la seva capacitat d'influir en la construcció d'un discurs històric esbiaixat.

3. La classe dels hisendats revisitada.

Com he dit el principi d'aquesta xerrada, en el moment de redactar la tesi jo no havia remarcat la novetat de l'aparició de l'etiqueta hisendat, però sí que havia donat impor-

tància a la classe propietària. De manera que el 1991, en un dossier que la *Revista de Girona* va dedicar als pagesos gironins, vaig titular el meu article «La “classe” dels hisendats». L'article s'iniciava amb aquesta pregunta: «Podem parlar d'una “classe” dels hisendats?» Partia del fet que el concepte de classe era un concepte debatut i polèmic. El seu ús depenia, deia, de si enteníem les classes simplement com a grups o estrats de la societat, o si definíem les classes a partir de les relacions d'interdependència establertes històricament entre diferents grups socials. Considerava excessiu introduir aquest debat en aquell article, però partia d'una evidència: en el camp gironí dels segles XVIII i XIX hi havia unes famílies que vivien de la renda proporcionada per unes altres que treballaven la terra. Tanmateix, constatava, aquestes relacions de classe no podien ser considerades especialment innovadores. El fet que uns homes -o unes famílies- visquessin del treball d'uns altres -amb la terra com a element intermediari- era un fenomen antiqüíssim i universal. Però era precisament aquest fet el que ens obligaria a fixar-nos més detalladament en les característiques de les relacions de classe en cada context.

La historiografia havia tendit a considerar que aquestes relacions de classe, definides pels drets de propietat, havien canviat amb la revolució liberal, amb un conjunt de lleis entorn de la terra, que haurien consolidat, entre altres coses, el domini útil de la pagesia respecte del domini directe dels nobles i l'Església. Però l'assumpció, per part d'un grup de pagesos, d'una etiqueta social que els ubica en una categoria superior com la d'«hisendats» durant els anys finals de l'Antic Règim, i el fet que els trobem pagant

els dots més elevats de la societat gironina, deixa entendre que durant l'Antic Règim s'havien produït canvis prou significatius en la societat gironina. Per estudiar aquests canvis, és necessari combatre alguns tòpics de la memòria col·lectiva, aquells que s'aixopluguen sota el paraigües del pairalisme, creats pels mateixos hisendats. Podem assenyalar-ne dos: el tòpic d'una classe «pagesa» força homogènia, i el tòpic d'uns contractes agraris, l'emfiteusi i la masoveria, que haurien funcionat com a instruments de benestar social i de mobilitat social. El primer ha estat possible gràcies a la trajectòria històrica comuna de bona part dels membres del col·lectiu d'hisendats. Aquesta trajectòria hauria fet possible que molts hisendats del segle XIX, tot i formar part de les classes dominants, poguessin proclamar-se descendents, no dels senyors feudals del segle XIV, sinó dels remences, és a dir, d'aquells que a la Baixa Edat Mitjana havien sofert l'opressió dels senyors feudals. No s'ho inventaven. Podien demostrar-ho amb la documentació que zelosament havien guardat generació rere generació. D'aquesta manera van poder al·legar, en moments de conflictivitat, que la seva propietat de la terra tenia uns orígens legítims, en la mesura que aquells títols provaven que era fruit del treball i no de la violència. Però, de fet, amb aquests arguments i amb la seva reacció davant dels projectes de reforma agrària durant la Segona República, els propietaris catalans no van fer sinó evidenciar que, independentment de la trajectòria històrica seguida, les relacions de propietat eren relacions de classe. I justament això és el que intenta amagar el segon tòpic, en posar de relleu la bondat dels contractes de masoveria i dels establiments

emfitèutics del país. Per contrastar aquesta visió idealitzada del camp català amb la realitat històrica, el primer pas és l'anàlisi de les clàusules dels contractes signats davant notari. Aquesta anàlisi, que vaig portar a terme en el curs de la meua tesi doctoral, revela unes clàusules -i per tant unes pràctiques- comunes en el conjunt de la regió en aquests dos tipus de contracte i, el que resulta tant o més interessant, una evolució comuna.

He volgut recordar aquell article del 1991 per reflexionar avui, gairebé trenta anys després, aquí, sobre fins a quin punt el «descobriments» posterior de l'emergència de l'etiqueta dels hisendats podia fer trontollar algunes de les coses que allà deia sobre la classe propietària. I he d'admetre que no gaire. Però sí que voldria posar l'atenció en el fet que el dinamisme social que reflectia el canvi en l'etiqueta dominant va reforçar en mi la necessitat d'explorar amb més detall el conjunt de la societat gironina. És el que hem fet, amb membres del meu grup de recerca, en els darrers anys. Afortunadament, les mateixes fonts que havíem utilitzat en les nostres primeres recerques permetien avançar en aquest terreny i alguns dels resultats obtinguts darrerament han estat força espectaculars. Només esmentaré aquells que tenen relació amb aspectes que han anat sorgint al llarg de l'exposició, i seguint el mateix ordre: en relació amb els canvis apareguts en la forma d'etiquetar els grups socials, en primer lloc, en relació amb els dots com a signes de classe, en segon lloc, i en relació amb els contractes de masoveria i d'establiments emfitèutics signats pels hisendats, en darrer lloc. En els tres casos, els resultats obtinguts en les darreres dècades, al mateix temps que

reafirmen el paper dels hisendats com a classe dominant, que és el tema d'avui, plantegen la necessitat d'estudiar aquest grup d'una manera relacional, per tal de donar-los el protagonisme que mereixin, en el curs dels esdeveniments, als grups socials que suposadament es trobaven sota la seva dominació.

En relació amb el primer punt, vull assenyalar el canvi d'etiquetes que es va produir, paral·lelament al que acabem d'observar, en el si dels treballadors, és a dir, del grup aparentment més humil de la població. Una part important dels membres d'aquest grup, suposadament els més rics, i els que eren capaços de dotar més bé les seves filles, van passar a autodefinir-se, davant els notaris, com a «menestrals»¹². Si bé el terme també va aparèixer en els llistats elaborats el 1795, hem de dir que en aquest cas el canvi ja havia començar a fer-se present, en la documentació notarial, des de la dècada dels anys setanta del segle XVIII. Respecte de l'evolució dels dots, hem de dir que l'observació del moviment del conjunt dels dots, i no només de les franges més elevades dels dots, permet veure que els dots dels grups dels treballadors van augmentar més que els dots de la resta de la societat¹³. Aquest fet té el interès perquè, en el mercat matrimonial, l'augment dels dots de les famílies més benestants, podia ser degut més a la pressió exercida des de baix per les famílies humils i mitjanes que a les necessitats i estratègies del grup situat a les capes superiors. Per últim, el nostre grup de recerca també ha trobat evidències, a partir de l'estudi de l'evolució de les característiques i de les clàusules dels contractes d'establiment emfitèutic i dels contractes de masoveria signats pels

hisendats, de processos de negociació des de baix, és a dir, de processos en què la iniciativa hauria correspost als grups subordinats¹⁴. Podríem admetre així aquella part del postulat pairalista que posa de relleu el caràcter positiu d'alguns contractes agraris, i al mateix temps en capgira la interpretació que atorga tot el mèrit als propietaris. Fixem-nos que les tres característiques que hem esmentat (aparició de l'etiqueta de «menestral», augment dels dots dels treballadors, i negociacions dels contractes des de baix) denoten totes un mateix fenomen, que és el d'un cert apoderament i capacitat d'iniciativa de membres dels grups més humils, que altres fonts, com els inventaris *post mortem*, també semblen corroborar i que obliguen a reinterpretar les accions i les actituds dels altres grups¹⁵.

4. Conclusió: el triomf d'una elit de caràcter regional.

Per acabar aquesta exposició sobre els hisendats gironins, i a manera de resum, voldria posar de relleu dues coses: la primera, que la paraula «hisendat», tot i semblar una paraula vella, és una etiqueta que revela la necessitat d'identificar-se d'una nova manera davant el conjunt de la societat, i això és rellevant en un moment de canvi com és el de l'etapa final de l'Antic Règim. La segona, que és una paraula que sorgeix primer al camp que a la ciutat, fet que revela que el camp gironí era molt més dinàmic del que podria semblar. A Barcelona, per exemple, la paraula hisendat no sembla adquirir força fins després del Trienni Liberal. Ambdues evidències presenten interès des del punt de vista historiogràfic que afecten la història de Girona i la

de Catalunya en particular, i que poden estendre's a una reflexió de caràcter més general, que també voldria compartir amb vosaltres.

Des del punt de vista estrictament gironí, ens adverteixen de la necessitat d'integrar la història de la ciutat de Girona i, sobretot, de les seves elits, en relació amb el conjunt del territori de la regió de Girona, d'on extreien les rendes una part important d'aquestes elits. Des del punt de vista de la història de Catalunya ens mostren una certa contraposició Barcelona-Girona que va més enllà de la contraposició camp-ciutat. Des d'un punt de vista més general, el que resulta més rellevant és el dinamisme d'una societat d'Antic Règim i la necessitat d'aprofundir en l'anàlisi d'aquest dinamisme prenent en consideració el conjunt de la societat en el si de la qual actuava l'elit analitzada. En el cas de Catalunya, això condueix a reexaminar les idees esteses per la ideologia del pairalisme i a denunciar la manera com havien estat interpretats els processos històrics en què s'havien basat. El que estem dient és que el triomf indiscutible dels hisendats com a classe dominant no els fa pas menys sospitosos, més aviat al contrari, d'haver-se atribuïts uns mèrits que l'estudi del conjunt de la societat convida, com a mínim, a sotmetre a discussió.

BIBLIOGRAFIA

CADAFALCH, J. «Sobre el congreso catalán de juriscónsultos». A: *Revista del Instituto Catalán de San Isidro*, juny del 1883, p.139.

CONGOST, R. «De pagesos a hisendats: Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona (1780-1840)». A: *Recerques: història, economia, cultura*, 35 (1997), p. 51-72.

Els propietaris i els altres. Vic: Eumo, 1990.

«Guerra, Pàtria i Estadística: el despertar polític dels hisendats (1795-1800)». A: *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 42, 2001, p. 379-395.

«Més enllà de les etiquetes. Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials humils. La regió de Girona (1770-1850)». A: *Recerques*, 68, 2014, p.165-191.

Notes de Societat. La Selva, 1768-1862. Santa Coloma de Farners: Consell Comarcal de La Selva, 1992.

CONGOST, R.; ROS, R.; MORENO, B.[ed.]. «Els inventaris de la gent humil: els treballadors de la regió de Girona al segle XVIII». *Els inventaris postmortem. Una font per a la història econòmica i social*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, CRHR/AHR, 2018.

CONGOST, R.; SAGUER, E. «De contractes de rabassa morta a emfiteusis perpètuas: una negociació des de baix? La regió de Girona, 1700-1900». A: *De la vinya a la fassina. Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015.

HERAS, M.; BOSCH, M.; FERRER, L. *Biografia o explicació del arbre genealògic de la descendència de Casa Heras de*

Adri (1350-1850). Girona: Biblioteca d'Història Rural, CRHR/AHR, 2001.

MOLI, M. *La desamortización en la provincia de Gerona, 1835-1854*. Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, 1975.

OSSORIO, A. *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España contra la República Francesa (1793-1795)*. Barcelona: Grijalbo, 1977.

ROS, R. [ed.]. *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social*. Girona: Biblioteca d'Història Rural, CRHR/AHR, 2010.

ZAMORA, F. de; BOIXAREU, R. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial, 1973.

NOTES

- 1 Moli, Montserrat, *La desamortización en la provincia de Girona (1835-1854)*, Tesi doctoral, UAB, 1975.
- 2 Congost, Rosa, *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo, 1990.
- 3 Congost, Rosa, «De pagesos a hisendats: Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona (1780-1840)», *Recerques*, 35, 1997, p. 51-72.
- 4 Zamora, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Edició a cura de Ramon Boixareu, Barcelona, Curial, 1973.
- 5 La informació sobre les llistes de 1795, es pot trobar a Ossorio y Gallardo, Ángel, *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España contra la República Francesa (1793-1795)*, Barcelona, Grijalbo,

1977. Les llistes es podem consultar a l'Arxiu de la Ciutat de Girona. Més informació a Congost, Rosa, «Guerra, Pàtria i Estadística: el despertar polític dels hisendats (1795-1800)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 42, 2001, p. 379-395.
- 6 En relació amb el procés de confecció d'aquesta llista, que també es troba a l'Arxiu de la Ciutat de Girona, vegeu Congost, Rosa, «Guerra, Pàtria i Estadística...»
 - 7 Congost, Rosa, «De pagesos a hisendats [...]»
 - 8 Congost, Rosa, *Els propietaris i els altres*. Un estudi més detallat dels capítols matrimonials amb dots més elevats, restringit a la comarca de La Selva en aquesta ocasió, es pot trobar a Congost, Rosa, *Notes de Societat. La Selva, 168-1862*, Santa Coloma de Farners, Consell Comarcal de La Selva, 1992.
 - 9 El llibre va ser posteriorment editat per la Biblioteca d'Història Rural: Miquel Heras de Puig, *Biografia o explicació de l'arbre genealògic de la descendència de Casa Heras de Adri (1350-1850)*, amb un estudi introductori de Mònica Bosch i Llorenç Ferrer, Girona, Biblioteca d'Història Rural, CRHR/AHR, Girona, 2001.
 - 10 Cadafalch, Joaquim, «Sobre el congreso catalán de juriconsultos», *Revista del Instituto Catalán de San Isidro*, juny del 1883, p.139.
 - 11 Congost, Rosa, *Notes de Societat. La Selva, 1768-1862*, Santa Coloma de Farners, 1992, pp.65-66; Ferrer-Alòs, Llorenç, parla del «descens social dels cabalers» com una característica del sistema familiar català a «Capítols matrimonials i història de la família», dins Rosa Ros [ed.], *Els capítols matrimonials. Una font per a la història so-*

- cial, Girona, Biblioteca d'Història Rural, CRHR/AHR, 2010. a pp.146-149.*
- 12 Congost, Rosa, «Més enllà de les etiquetes. Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials humils. La regió de Girona (1770-1850)», *Recerques*, 68, 2014, pp.165-191.
 - 13 Congost, Rosa «Els dots com a indicadors de les desigualtats socials i de la seva evolució en el temps», dins *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social / Rosa Ros* [ed.]. Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines - Centre de Recerca d'Història Rural de les Comarques Gironines - Documenta Universitaria, 2010.
 - 14 Congost, Rosa; Sagner, Enric «De contractes de rassa morta a emfiteusis perpètuas: una negociació des de baix? La regió de Girona, 1700-1900». A: Josep Colomé, Jordi Planas i Francesc Valls Junyent [ed.]: *De la vinya a la fassina. Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya. Barcelona (ESP): Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015.*
 - 15 Congost, Rosa i Rosa Ros, «Els inventaris de la gent humil: els treballadors de la regió de Girona al segle XVIII», dins Belén Moreno Claverías [ed.], *Els inventaris postmortem. Una font per a la història econòmica i social*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines - Centre de Recerca d'Història Rural de les Comarques Gironines - Documenta Universitaria, 2018.